

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

УДК 323:94(477.5)008 «1918/1919»

Кузьменко В.Б., КНУКиМ

ДО ПИТАННЯ ПРО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТА ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ПРОГОЛОШЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

У статті в історико-правовому аспекті розглядаються питання соціально-економічних та політико-правових підстав проголошення Української Народної Республіки. Особлива увага приділяється проблемам легітимності УНР. Підкреслюється, що проголошення УНР стало законним наслідком українських національно-визвольних змагань.

Ключові слова: історія України, Українська народна республіка, українські національно-визвольні змагання, проблема легітимності УНР.

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні широко відзначається 100-річний ювілей Української революції 1917-1921 років – знаменної історичної події, що визначальним чином вплинула як на процеси українського націотворення, відродивши приспану століттями неволі самосвідомість українського народу, так і процеси українського державотворення, сформувавши вагомий, хоча й багато в чому трагічний, досвід державно-правової розбудови України, утвердивши для майбутніх поколінь ідеї соборності та незалежності Української держави.

З метою належного відзначення цього знаменного ювілею вшанування подій та видатних учасників Української революції 1917-1921 років було визначено Указом Президента України від 22 січня 2016 року №17/2016 «Про заходи з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917-1921 років» одним із пріоритетів діяльності органів державної влади на 2017-2021 роки [1]. Водночас Кабінетом Міністрів України було розроблено та впроваджено масштабний план заходів, яким передбачено організацію тематичних, навчально-виховних заходів, спрямованих на донесення інформації про ті події, виховання патріотизму та підвищення інтересу до історії Української держави [2]. Природньо, що все це актуалізувало також наукове осмислення проблем Української революції, у тому числі й питання соціально-економічного та політико-правового підґрунтя проголошення Української Народної Республіки (далі – УНР).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми проголошення УНР вже тривалий час перебувають у фокусі наукової уваги як безпосередньо істориків, так і представників інших суспільних наук (правознавців, політологів, економістів, філософів та ін.). Зокрема, різним аспектам Української революції 1917-1921 років присвятили свої праці В. Ф. Верстюк, О. А. Гавриленко, В. Д. Гончаренко, В. А. Греченко, В. М. Єрмолаєв, Н. В. Єфремова, О. Л. Копиленко, В. С. Кульчицький, С. В. Кульчицький, В. С. Макаrchук, О. М. Мироненко, О. П. Реєнт, В. О. Румянцев, В. Ф. Солдатенко, О. В. Тимошук, Б.Й. Тищик, І. Б. Усенко, Є. П. Юрійчук, О. Н. Ярмиш та ін. Разом з тим питання соціально-економічного та політико-правового підґрунтя проголошення УНР на сьогодні з'ясовані вченими ще недостатньо та потребують поглибленого наукового вивчення.

Метою статті є наукове осмислення проблеми соціально-економічного та політико-правового підґрунтя проголошення УНР.

Виклад основного матеріалу. Російська імперія, на теренах якої постала УНР, була однією з найбільш багатонаціональних держав світу. На її теренах, за влучним висловом Л.Д. Троцького, проживали десятки націй і народностей різних ступенів культури та безправ'я [3, с. 35]. Причому частка самих росіян у національній структурі населення за даними Всезагального перепису населення Російської імперії 28 січня 1897 р. становила всього 44,31 %. Разом з тим українців в імперії проживало 22 380 551 особа, що складало 17,8 % всього населення держави. Так, українське населення становило абсолютну більшість у восьми губерніях імперії, зокрема: Волинській

(70,1 %), Катеринославській (68,9 %), Київській (79,2 %), Подільській (80,9 %), Полтавській (92,98 %), Харківській (80,6 %), Херсонській (53,5 %) та Чернігівській (66,4 %). Водночас на безпосередньо дотичних до зазначених губерній землях у межах імперії проживало: у Бессарабській губернії – 379 698 українців, у Воронезькій – 915 883, у Курській – 527 778, у Ставропольській – 319 817, у Таврійській – 611 121, в області Війська Донського – 719 655, у Кубанській області – 908 818. Крім того, українці компактно заселяли великі масиви територій Поволжя, Сибіру, Далекого Сходу та ін. [4, с. 38]. Тобто, на початку XX століття за чисельністю та розміром території компактного проживання український народ належав до кола найбільших європейських народів.

Слід зазначити, що основна маса українців (94,5 %) мешкала на той час у сільській місцевості. Водночас більшість українських городян проживала у малих містах і містечках. Внаслідок цього українська буржуазія була досить слабо розвинута, а українська інтелігенція була переважно сільською: три чверті українців, за своєю професією пов'язаних з інтелектуальною працею, проживали в сільській місцевості. Тобто, основним соціальним пластом, що зберігав українську національну самобутність напередодні національно-визвольної боротьби, було селянство. І як наголошує Б. Кравченко, що до революції і в перші роки після неї слово «український» практично було синонімом слова «селянський». При цьому, пише дослідник, «перед Першою світовою війною і революцією українці були народом, який ще не виробив чіткої національної свідомості і державність якого здавалася далекою мрією» [5, с. 17, 40].

Повалення самодержавства внаслідок Російської людної революції 1917 року стало поштовхом для зростання національно-визвольного руху українського народу. Прискореному зростанню національної самосвідомості широких українських верств сприяла, насамперед, легалізація українських політичних партій та громадських організацій, які навесні 1917 року розгорнули активну діяльність. Їхньою метою стало перетворення Російської імперії на федеративну республіку, в якій Україна мала б повну внутрішню суверенність та окремі від російських Установчі збори для вирішення всіх внутрішніх українських політичних питань [6, с. 66].

Вже на початку 1917 року представники українських політичних партій та громадських організацій утворили Українську Центральну Раду (далі – УЦР), головою якої обрали М.С. Грушевського.

Репрезентуючи інтереси українського народу УЦР за короткий час пройшла складний шлях від громадської організації до фактичного парламенту України.

Своєрідною демонстрацією українських національно-політичних прагнень став скликаний УЦР Український національний конгрес, що проходив у Києві 6-8 квітня 1917 року. В його роботі взяли участь понад 1500 делегатів, що представляли усі українські регіони Російської держави. У прийнятій резолюції його учасники вимагали автономії України у федеративній демократичній республіці Росія, а також українізації адміністративних, господарських органів і культурного життя. Делегати конгресу визнали УЦР представницьким органом України, кооптувавши до її складу своїх представників [7, с. 659]. Водночас зусилля УЦР на шляху здобуття автономії України підтримали скликані у Києві Всеукраїнські військовий, селянський, робітничий з'їзди, які також делегували до складу УЦР своїх представників.

Разом з тим спроби погодити автономію України з Тимчасовим урядом навесні 1917 року виявилися марними, а тому 10 червня 1917 року УЦР на II Всеукраїнському військовому з'їзді проголосила I Універсал «До українського народу, на Україні й поза її суцього», в якому встановлювалося, що «не відділяючись від усієї Росії ... народ український на своїй землі має право сам порядкувати своїм життям», а закони в Україні мають право ухвалювати тільки Українські Установчі збори. Втілюючи проголошені у I Універсалі декларації, УЦР 15 червня 1917 року створила уряд автономної України – Генеральний Секретаріат. Така рішуча державотворча діяльність УЦР змусила Тимчасовий уряд сісти за стіл переговорів, внаслідок яких останній визнав право України на автономію та погодився, щоб УЦР і Генеральний Секретаріат стали крайовими органами влади в Україні. У свою чергу УЦР зобов'язувалася визнати рішення майбутніх Всеросійських Установчих зборів, а до їх скликання не здійснювати жодних подальших заходів щодо розширення автономії України. Ці домовленості знайшли своє відображення у II Універсалі, схваленому 3 липня 1917 року. На підставі домовленостей з міністрами Тимчасового уряду УЦР розробила проект «Статуту Вищого Управління України». Проте новий Кабінет Міністрів Росії не затвердив його. Замість Статуту, який українці вважали рівнозначним конституції, було отримано Інструкцію Тимчасового уряду, в якій права автономії України значно обмежувалися, а до

компетенції Генерального Секретаріату вже не належали військові справи, транспорт, міжнародні зв'язки, продовольчі справи, пошта й телеграф, призначення урядовців. Більш того, влада Генерального Секретаріату тепер поширювалася лише на 5 із 9 українських губерній: Київську, Волинську, Подільську, Полтавську і частково Чернігівську [8, с. 129-132].

Разом з тим соціально-економічна ситуація у державі з кожним днем погіршувалася. Розхитане війною економічне життя занепадало. Продовольчих запасів бракувало. Податків ніхто не платив. Зростала інфляція. Поліція та суд не функціонували, а з фронту масово втікали солдати, посилюючи безлад у країні. Наприкінці жовтня 1917 року внаслідок збройного повстання в Петрограді Тимчасовий уряд було усунуто, а до влади прийшли більшовики, які використали для легітимації захоплення влади інститут «рад». Так, II Всеросійський з'їзд рад, що відбувся 25-26 жовтня 1917 р., легалізував Жовтневий переворот, проголосив перехід влади у центрі і на місцях до рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, визначив програму діяльності радянської влади.

Делегати з'їзду прийняли відоzwу з'їзду «Робітникам, солдатам і селянам!», ухвалили підготовлені більшовиками декрети («Про повноту влади Рад», «Про мир», «Про землю», «Про скасування смертної кари», «Про армійські революційні комітети»), затвердили склад нового уряду (Раду Народних Комісарів) та обрали новий склад Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету Рад.

Зокрема, у відоzwі з'їзду повідомлялося про скинення Тимчасового уряду та перехід влади до з'їзду. В ній також наголошувалося, що «Радянська влада запропонує негайний демократичний мир всім народам і негайне перемир'я на всіх фронтах. Вона забезпечить безвідплатну передачу поміщицьких, удільних і монастирських земель у розпорядження селянських комітетів, відстоїть права солдатів, провівши повну демократизацію армії, встановить робітничий контроль над виробництвом, забезпечить своєчасне скликання Установчих зборів, потурбується про доставку хліба у міста і предметів першої необхідності у село, забезпечить всім націям, що населяють Росію, справжнє право на самовизначення» [9, с. 8].

Теза про забезпечення народам права на самовизначення була розвинута у декреті «Про мир». В ньому, зокрема, говорилося про «надання права вільним голосуванням, за повного виведення військ приєднуючої або взагалі більш сильної нації, вирішити без наймен-

шого примусу питання про форми державного існування цієї нації». В декреті також зазначалося, що для того, щоб ініціювати реалізацію цього права достатньо простого бажання населення і «не має значення, чи виражене це бажання у пресі, на народних зборах, у рішеннях партій або обуреннях і повстаннях проти національного гніту» [9, с. 12-15].

Більш розгорнуто принципи національної політики радянської влади були закріплені у прийнятій 2 листопада 1917 р. Декларації прав народів Росії. В ній, зокрема, проголошувалася:

- «1) Рівність і суверенність народів Росії.
- 2) Право народів Росії на вільне самовизначення, аж до відокремлення й утворення самостійної держави.
- 3) Скасування усіх і всіляких національних та національно-релігійних привілеїв і обмежень.
- 4) Вільний розвиток національних меншин і етнографічних груп, що населяють територію Росії» [9, с. 40].

Декларація була покликана стати правовою основою радянської національної політики. Однак між проголошеним правом і його реалізацією іноді існує велика прірва.

Разом з тим далеко не всі політичні сили країни погодилися визнати законність рішень II Всеросійського з'їзду рад. Механізми скликання з'їзду, його представницький склад (зокрема, брак депутатів селянських рад), хід роботи, та, нарешті, сама узурпація влади більшовиками, сприймалися більшістю політичних партій, суспільних організацій і громадських діячів колишньої Російської імперії, щонайменше, як вихід з'їзду за межі своєї компетенції та перевищення повноважень. Все це викликало значні протести різних політичних сил країни, у тому числі й УЦР.

Здобувши владу в результаті збройного повстання в Петрограді, більшовики будь-якими засобами намагалися поширити її на всю територію колишньої Російської імперії, у тому числі, й національні окраїни. В радянській історіографії цей процес опанування територіями традиційно називався «тріумфальною ходою Радянської влади». Відбувався він як мирним, так і збройним шляхами. Наприклад, навіть у Москві радянська влада встановилася лише 3 листопада в результаті кровопролитної боротьби.

Характерно, що спроби взяти під контроль територію України уряд Леніна розпочав здійснювати вже з перших днів свого існування. Символічно, що перший збройний загін для «всебічної допо-

моги трудящим України в їх боротьбі з контрреволюцією» виїхав в Україну на бронепоезді ще 2 листопада 1917 р. – в день проголошення Раднаркомом Радянської Росії «Декларації прав народів Росії», а напутнє слово петроградським бійцям за радянську владу в Україні виголосив один із авторів цієї Декларації – В.І. Ленін. Тобто вождь більшовиків, який у дожовтневий період неодноразово публічно виступав на захист «права України на вільне відокремлення від Росії», менш як за тиждень після захоплення влади вже особисто надихав бійців загону та бронепоезду: «... їхати в Україну і по шляху пересування надавати допомогу на місцях в організації радянської влади, створювати військкревками, партійні осередки» [10, с. 22].

Наприкінці жовтня 1917 р. в Україні також мали місце певні хаотичні спроби місцевих більшовиків взяти владу у свої руки. Зокрема, 29-31 жовтня 1917 р. така спроба відбулася в Києві. Щоправда, як справедливо вказує В. Верстюк, збройний конфлікт між більшовицькими загонами та загонами штабу Київського військового округу не можна характеризувати як збройне повстання. У діях більшовиків у Києві бракувало організованості. Вони не мали єдиного керівництва і плану дій, не намагалися захопити ключові комунікації міста тощо. Це були окремі збройні сутички, іноді цілком випадкові [11, с. 199-201].

УЦР виступила посередником у збройному конфлікті. 31 жовтня було утворено узгоджувальну комісію для вироблення умов припинення військових дій у Києві. До складу комісії увійшли представники від усіх політичних таборів, у тому числі й більшовики. Комісія розробила ряд заходів для стабілізації ситуації у місті, а також замінила керуючого штабом Київського військового округу. Крім того, було офіційно зафіксовано перехід влади в Києві до УЦР, яка мала діяти у згоді з міським самоврядуванням та радами робітничих і солдатських депутатів [12, с. 383-384].

3 листопада 1917 р. VII сесія УЦР прийняла рішення про поширення влади Генерального секретаріату на всю територію України в її етнографічних межах та розширення сфери його компетенції, увівши до його складу нових генеральних секретарів. Зокрема, в опублікованій у зв'язку з цим «Відозві Генерального секретаріату Центральної Ради» сповіщалося: «Центральний уряд всієї Росії не має змоги управляти державним життям. Цілі краї залишилися без правлячих центрів. Тому зростає замішання політичне, господарське й суспільне. З огляду на те Секретаріат доповнюється тимча-

сово генеральними секретарями для справ: харчових, військових, судових, поштових, телеграфічних і комунікаційних. Компетенція Генерального секретаріату поширюється на всі ті губернії, де більшість населення складається з українців. Тому губернії Херсонська, Харківська, Катеринославська й Таврійська (без Криму) включаються в територію України» [13, с.449-450].

7 листопада на засіданні Малої Ради УЦР було прийнято III Універсал, в якому проголошувалось, що «Віднині Україна стає Українською Народною Республікою.

Не відділяючись від Російської Республіки й зберігаючи єдність її, ми твердо станемо на нашій землі, щоб силами нашими допомогти всій Росії, щоб уся Російська Республіка стала федерацією рівних і вільних народів». Універсалом також встановлювалося, що «До Установчих Зборів України вся влада творити лад на наших землях, давати закони й правити належить нам, Українській Центральній Раді, й нашому правительству – Генеральному Секретаріатові України». Вибори до Українських Установчих зборів призначалися 27 грудня, а днем їх скликання мало стати 9 січня 1918 р. [13, с. 426-429].

Оцінюючи значення III Універсалу А. Яковлів зазначав, що цим актом в Україні було встановлено «демократичну, народоправну державу», яка характеризувалася «автономною, себ-то самостійною верховною владою, нічим не обмеженою щодо всіх без виключення справ внутрішнього державного ладу, законодавства, суду й управління». Тільки «у відношенні до інших держав У.Н.Р. була формально обмежена» положеннями III Універсалу щодо федеративного зв'язку з Росією [14, с. 16].

III Універсалом визначалася територія УНР, до якої зараховувались усі губернії, в котрих українці складали більшість, зокрема, Київська, Подільська, Волинська, Чернігівська, Полтавська, Харківська, Катеринославська, Херсонська та Таврійська (без Криму). Водночас наголошувалось, що «Остаточне визначення границь Української Народної Республіки, як щодо прилучення части Курщини, Холмщини, Вороніжчини, так і суміжних губерній і областей, де більшість населення українська, має бути встановлене по згоді зорганізованої волі народів» [13, с. 427].

У документі також проголошувалися основні соціально-економічні та політичні принципи функціонування нової держави та бралися певні зобов'язання, зокрема: 1) скасовувалося право приватної власності на поміщицькі, удільні, монастирські та інші землі нетру-

дового призначення; 2) встановлювався 8-годинний робочий день; 3) запроваджувався державний контроль над продукцією промисловості; 4) зобов'язувалося якнайшвидше розпочати переговори щодо встановлення миру; 5) скасовувалася смертна кара та оголошувалася амністія політичним арештантам; 6) зобов'язувалося зміцнити та поширити права місцевого самоврядування; 7) закріплювалися загальнолюдські демократичні свободи слова, друку, віри, зібрань, союзів, страйків, недоторканості особи і помешкання, а також можливості уживання місцевих мов у стосунках з усіма установами; 8) зобов'язувалося рятувати від голоду не лише український народ, а й фронт та великі частини Російської республіки.

Зазначимо, що перераховані вище принципи та зобов'язання, значною мірою, перекликалися зі змістом законодавчих актів ухваленних II Всеросійським з'їздом рад. Однак, на відміну від Ленінських декретів, недостатня прописаність яких мусіла компенсуватися революційною правосвідомістю мас, українські проголошення були дещо поміркованіші, а їх реалізація передбачала попереднє напрацювання відповідної законодавчої бази.

Наголосимо, що акт проголошення УНР не викликав жодних заперечень з боку обраного на II Всеросійському з'їзді рад нового уряду Російської Республіки. Адже він цілком відповідав нормам прийнятих радянською владою установчих правових актів (Декрету «Про мир», «Декларації прав народів Росії» та ін.). Більш того, в оголошеному 4 грудня 1917 року (тобто, майже через місяць після утворення УНР) Ультиматумі Раднарком офіційно визнав Українську республіку (хоча і в радянській формі), а також її право на повне відокремлення від Російської республіки.

Висновки. Таким чином, напередодні проголошення УНР український народ за чисельністю і територію розселення належав до кола найбільших європейських народів. Проживаючи суцільною компактною масою, українці становили абсолютну більшість населення у Волинській, Катеринославській, Київській, Подільській, Полтавській, Харківській, Херсонській, Чернігівській та у північних повітах Таврійської губернії Російської імперії. Все це складало об'єктивну просторову та соціумну (територія та населення) основу для розгортання національно-визвольних та державотворчих процесів в Україні. Повалення самодержавства внаслідок Російської лютневої революції 1917 року та легалізація діяльності українських політичних партій та громадських організацій зумовили швидкий

розвиток національної самосвідомості широких верств українського населення, а організуючу роль у державотворчій діяльності українського народу відіграла УЦР. Зважаючи на ліквідацію внаслідок жовтневого більшовицького перевороту Тимчасового уряду, єдиною легітимною владою на українських територіях залишались УЦР та Генеральний секретаріат. Реалізуючи тисячолітні прагнення українського народу УЦР у III Універсалі проголосила утворення УНР, що стало закономірним результатом розвитку українського національно-визвольного руху.

Бібліографічний список:

1. Про заходи з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917 - 1921 років : Указ Президента України від 22.01.2016 № 17/2016. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/17/2016>
2. Про затвердження плану заходів з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917-1921 років та вшанування пам'яті її учасників на період до 2021 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 26.10.2016 № 777-р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/777-2016-p>
3. Троцкий Л. Д. История русской революции. М. : Изд. центр «Терра» : Республика, 1997. Т. 2. Ч. 2. 317 с.
4. Первая Всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. / Под ред. Н.А. Тройницкого. Вып. 7 : Наличное население обоего пола по уездам с указанием числа лиц преобладающих родных языков. С.-Петербург, 1905. 38 с.
5. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні XX ст. / Пер. з англ. К. : Основи, 1997. 423 с.
6. Барановська Н. М., Макачук О. Г. Український національно-визвольний рух у контексті революційної боротьби за відновлення державності України (березень 1917 – квітень 1918 рр.). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2008. № 612 : Держава та армія. С. 65-72.
7. Хміль І. В. Всеукраїнський національний конгрес 1917 р. *Енциклопедія історії України*: Т. 1: А-В / Редкол. : В.А. Смолій (голова) та ін. К. : Наукова думка, 2003. 688 с.
8. Кузьменко В. Б. Радянська Україна : проект і реалізація (1917 - 1924 рр.). Специфіка державотворення крізь призму національної політики більшовиків : монографія. О., 2008. С. 127-134.
9. Декреты Советской власти / Ин-т марксизма-ленинизма при ЦК КПСС, Ин-т истории акад. наук СССР. Т. 1. М. : Гос. изд-во полит. литературы, 1957. 624 с.
10. Лондарский М. Встречи с Лениным. *Ленин и Октябрьское вооруженное восстание в Петрограде. Воспоминания*. Ленинград, 1956. С. 20-25.
11. Верстюк В. Ф. Українська Центральна Рада : навч. посібник. К. : Заповіт, 1997. 344 с.

12. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2 т. / Упор. В.Ф. Верстюк (кер.) та ін. К. : Наук. думка, 1996. Т. 1. С. 383-384.
13. Національні процеси в Україні : історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник. У 2 ч. Ч. 1 / Упоряд. : І.О. Кресіна (керівник), В.Ф. Панібудьласка; За ред. В.Ф. Панібудьласки. К. : Вища шк., 1997. Ч. 1. 583 с.
14. Копиленко О. Л., Копиленко М. Л. Держава і право України 1917-1920 : Навч. посібник. К. : Либідь, 1997. 208 с.

In the article in the historical-legal aspect are considered the issues of socio-economic, political and legal grounds for the proclamation of the Ukrainian People's Republic. Particular attention is paid to the problems of the legitimacy of the UPR. It is emphasized that the proclamation of the UNR was a logical consequence of the Ukrainian national liberation struggle.

Keywords: *history of Ukraine, Ukrainian national republic, Ukrainian national liberation struggle, problem of legitimacy of UNR.*

УДК 321.7+342.25+342.72/.73

Пехник А.В., Дзюбенко Ю.М., НУ «ОЮА»

БЕЗПОСЕРЕДНЯ ДЕМОКРАТІЯ ЯК ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ НАРОДОВЛАДДЯ В УКРАЇНІ (МІСЦЕВИЙ РІВЕНЬ)

Розглядаються ключові аспекти народовладдя та безпосередньої демократії на місцевому рівні. Дається аналіз розуміння ключових термінів та понять, їх сутнісні характеристики та зміст. Увагу приділено взаємозв'язку рівноправності та демократії, правової держави та свободи. Викладені пропозиції щодо подальших наукових напрямків дослідження.

Ключові слова: *демократія, вибори, народовладдя, безпосередня демократія, свобода, рівноправність, права людини, самоуправління.*

Постановка проблеми. В юридичній науці народовладдя визначається як належність влади народові. Народовладдя може мати формальний зміст, але його нормативне закріплення ще не означає реальної влади народу. Конституція України визнає народ носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні. Український народ здійснює владу безпосередньо, через органи державної влади і органи місцевого самоврядування (ч. 2 ст. 5 Конституції України). Народовладдя є вираженням демократії та реалізується через безпо-